

KAPİTALİZM-DEMOKRASİ İLİŞKİSİ

(Demokrasinin Ekonomik Temelleri Üzerine Bir İnceleme)

*Yrd.Doç.Dr. Nihat BULUT**

Giriş

Sözlük anlamına bağlı kalınarak tanımlandığında demokrasi, halkın kendi kendisini yönetmesidir. Tarihsel tecrübe bize, halkın ya da toplumların kendilerini iki şekilde yönettiklerini göstermektedir. Bunlardan birincisi, yöneten yönetilen ayrımının bulunmadığı ya da yönetici farklılaşmasının yeterince belirmediği, eski toplumların demokrasisidir. Bu toplumlarda toplumun bütününde etkinliğe sahip iktidar merkezi bulunmaz, iktidar eşitçi tarzda paylaşılır ve demokratik işleyiş doğrudan demokrasi biçimindedir¹. Bu demokrasi biçiminde toplum kendi kendini düzenlemekte ve yasayı uygulama gücünü elinden bırakmamaktadır².

Toplumların kendi kendilerini yönetmelerinin ikinci biçimi ise, modern ya da yeni demokrasi biçimidir. Bu demokrasi biçiminde halk ya da ulus, yasa yaratıcı bir dünyevi işlev üstlenmekte ve uygulamayı farklılaşmış bir aygıtta, devlete bırakmaktadır³. Ne var ki bu yeni demokrasi biçiminde ulus, yasa yaratıcısı olarak sunulsa bile, fiili imkansızlık dolayısıyla, bu işi doğrudan üstlenemez. Bu durum, temsil sorununu gündeme getirir ve böylece modern demokrasi temsili bir nitelik kazanır.

* Atatürk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Genel Kamu Hukuku Öğretim Üyesi

¹ *Özcan*, Eskimo topluluklarını bu demokrasi biçimine örnek olarak gösterir. Eskimo topluluğu, sonuçta bir toplum olduğu için, yaşamını toplumsal normlarla düzenler. Fakat normları uygulayan farklılaşmış bir iktidar organına sahip değildir. Toplum normu kendisi uygular. Gerçi, gerektiğinde kişilere, normları, tabuları hatırlatan bir *şaman* vardır, fakat çatışan tarafları uzlaştırmada diğerlerinden farklılaşmış bir yetkinin sahibi değildir. Bkz. Mehmet Tevfik Özcan, *İlkel Topumlarda Toplumsal Kontrol*, Özne Y., İstanbul, 1998, s.163-164.

² Bkz. Cemal Bali Akal, "Devlet, Yasa, Hakimiyet", *Cumhuriyet'in 75. Yıl Armağanı*, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 1999, s.34-35.

³ *Ibid*, s.36.

Bu anlamda demokrasinin doğuşu pek çok nedene bağlanabilir. Fakat kapitalizmin yükselişiyle birlikte, burjuvazinin tarih sahnesine çıkması ve sivil toplum alanını geliştirmesinin, demokrasinin doğuşu açısından ayrı bir önemi olduğunu kabul etmek gerekir. Gerçekten de demokrasi, fiilen burjuvazinin gelişmesi, teorik olarak da, aydınlanma düşüncesinin sonuç vermeye başlamasıyla mümkün olabilmıştır. Aydınlanma düşüncesinden sonra yaygın bir ideal durumuna gelen demokrasi düşüncesi, 20. yüzyıl içinde hızlı bir biçimde yayılmış ve birbirinden farklı demokrasi anlayışları ortaya çıkmıştır⁴. Fakat Batı'da, sosyo-ekonomik değişimler sonucu ortaya çıkan ve demokrasi ögesinin temelini oluşturan liberal anlayış geçerliliğini her zaman korumuş, dahası, modern Avrupa devletleri, liberal demokrasiler olarak gelişmiştir⁵.

Tüm vatandaşların siyasal örgütlenme ve oy verme haklarının olduğu, birey-devlet ilişkilerinin hukukun üstünlüğü ilkesiyle düzenlendiği; bireysel hak ve özgürlüklerin güvence altına alındığı; bu anlamda hukuk devleti ilkesine sahip ve toplumun çoğulcu niteliğini vurgulayan bir sistemi ifade eden liberal demokrasi⁶, 1989 yılına kadar, ekonomik sistemin ya bütünüyle ya da başat olarak kapitalist girişime dayalı olduğu ülkelerde var olmuştur. Bu durum, kapitalizm ile demokrasi bağlantısını gündeme getirmiş ve demokrasinin yalnızca kapitalist sanayileşmenin belli koşulları altında gerçekleşebileceği konusunda güçlü bir kanaat oluşturmuştur.

Demokrasiyi liberal demokrasiden ibaret görenler, kapitalizmle demokrasi arasında karşılıklı ilişki bulunduğunu savunmuşlar ve bu ikisinin birbirini üretip beslediğini vurgulamışlardır. Bu yaklaşım çerçevesinde, bir yandan kapitalizm demokrasinin nedeni olarak sunulurken, öte yandan demokrasinin ekonomik gelişmeyi artırıcı bir etken olduğu üzerinde durulmuştur.

Kapitalizm demokrasi ilişkisi konusundaki ikinci yaklaşım ise, demokrasiyi liberal demokrasiden ibaret görmeyenlerin yaklaşımıdır. Bu yaklaşım, genelde, kapitalizm ile liberal demokrasi arasındaki tarihsel bağı yadsımamıştır. Fakat kapitalizmle gerçek anlamda demokrasi arasında

⁴ Gerçekten demokrasi 20. yüzyılda sosyalist demokrasi, sosyal demokrasi, halk demokrasisi...gibi birden çok sıfatla anılır olmuştur. Bkz. Levent Köker, "Radikal Demokrasi", *Diyalog*, Türk Demokrasi Vakfı, 1996/1, s. 110; 20. yüzyıla damgasını vuran farklı demokrasi anlayışları için bkz. C. B. Macpherson, *Demokrasinin Gerçek Dünyası*, Çev: Levent Köker, Birey ve Toplum Y., Ankara, 1984, s.4.

⁵ Christopher Pierson, *Modern Devlet*, Çev: Dilek Hattatoğlu, Çiviyazıları, İstanbul, 2000, s.99.

⁶ Fuat Keyman, "Nasıl Bir Liberal Demokrasi", *Diyalog*, Türk Demokrasi Vakfı, 1996/1, s.98.

mantıki bir bağ kurmanın mümkün olmadığını vurgulamış, dahası, kapitalizmin ürettiği sorunların demokrasi açısından doğurduğu tehlikelere dikkat çekmiştir. Bu yaklaşım içinde bir görüş, demokrasinin kapitalizmi ılımlılaştırdığını söylerken, diğer bir görüş, gerçek demokrasinin ancak kapitalizmin yıkılmasıyla mümkün olabileceğine inanmıştır.

Kapitalizm ve demokrasi ilişkisi konusundaki klasik yaklaşımlar bu şekilde olmakla birlikte, 1989 sonrasında doğu bloğunun çökmesinin ardından, liberal demokrasinin, serbest piyasa ekonomisi ile beraber, ciddi bir zafer kazandığı ifade edilir olmuştur⁷. Gerçekten, liberal demokrasi, bu tarihten itibaren yoğun bir biçimde dillendirilen küreselleşme süreci ile birlikte, bütün dünyaya yayılma eğilimi göstermiştir. Başta Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri olmak üzere, pek çok ülkede liberal demokrasinin kurumsal olarak yürürlüğe konulması bu döneme rastlamaktadır. Dolayısıyla bu dönemden, kapitalizm ile demokrasi arasındaki ilişkinin, büyük ölçüde kabul edildiği bir dönem olarak söz etmek hiç de yanıltıcı olmasa gerektir.

Bu çalışmada kapitalizm ve demokrasi arasındaki ilişki konusundaki temel yaklaşımlar ele alınıp tartışılacak ve sonuçta, özellikle küreselleşme süreci ile birlikte, artık varlığı konusunda daha az kuşku duyulan, kapitalizm-demokrasi bağlantısının gerçekliği ve bu gerçekliğin kabul edilmesinin doğuracağı muhtemel sonuçlar üzerinde durulacaktır.

I-Kapitalizm ve Demokrasi: Karşılıklı Etkileşim

A- Kapitalizmin Demokrasiye Yol Açtığı Görüşü

1-Tarihsel Gelişim

Aslında, toplum ve politika arasındaki ilişkiye duyulan ilgi, yazılı tarih kadar eskidir. Aristo, İbni Haldun ve Montesquieu gibi düşünürlerin coğrafya ile o coğrafyada oturan insanların kişilikleri ve hükümet biçimleri arasında ilgi kurdukları bilinmektedir. Modern zamanlarda bu literatür, demokrasinin koşulları üzerine odaklanmış ve modern demokrasilerin yalnızca kapitalist sanayileşmenin belli koşulları altında gerçekleşebileceği düşünülmüş olmuştur⁸.

⁷ Nitekim, "tarihin sonu" teziyle *Fukuyama*, Batı liberalizmine alternatif olduğu varsayılan bütün sistemlerin çökmesiyle, liberal demokrasinin ve pazar ekonomisinin evrenselleştiğini ve oyunu kazandığını ilan etmektedir. Francis Fukuyama, "Tarihin Sonu mu?", *Tarihin Sonu mu?* (Yayıma Hazırlayan: Ercan Şen) Vadi Y., Ankara, 1998, s.14.

⁸ Zehra F. Arat, *Democracy and Economic Development, Modernization Theory Revisited, Comparative Politics*, October 1988, Volume 21, Number 1, s.21.

Gerçekten Batı toplumlarının tarihsel deneyimleri dikkate alındığında, kapitalizmle demokrasi arasında sıkı bir ilişkinin bulunduğu görülür. Batı'da, özellikle 15 ve 16. yüzyıllardan itibaren, önce kapitalizm gelişmiş, sonra da demokrasinin kurumsallaşması söz konusu olmuştur. Liberal demokrasi, ticaret ve sanayi devrimleriyle somutlaşan ekonomik gelişmenin, daha yalın bir deyişle, kapitalist ekonomik sistemin bir sonucudur. Bu doğrultuda, Weber ve Schumpeter'in yaklaşımları oldukça anlamlıdır. Sonuçta her iki düşünürün vurgulamış oldukları şey, modern demokrasinin kapitalizmin ürünü olduğu gerçeğidir⁹.

Tarihsel veriler ışığında, kapitalizm-demokrasi ilişkisine bir neden-sonuç ilişkisi açısından yaklaşmak, kuşkusuz, kapitalist sistemin öncüsü sayılan burjuvazinin hesaba katılmasını zorunlu kılmaktadır. Bu çerçevede demokrasiyi, burjuvazinin tarih sahnesine çıkışıyla ilişkilendirmek ve demokrasinin özünde yatan bireye dayalı temsil fikrinin burjuvazinin oluşumuyla ön plana çıktığını belirtmek gerekir. Ticaret yapmak isteyen, faaliyet alanına müdahale edilmemesini talep eden, daha da önemlisi, ekonomik bütünleşmeden yana olan burjuvazi, bu isteklerinin, "egemenliğin ulusta olması gerektiğini ve bu egemenliğin devlet organları eliyle kullanılacağını savunan bir siyasal akım olan ulusçuluk"¹⁰ düşüncesi sayesinde gerçekleşebileceğinin farkındadır. Amaç, egemenliği kraldan alarak ulusa vermektir. Ulusçuluk akımı dolayısıyla ulus, türdeş bir bütün olarak tasarlanacak ve türdeşliği sağlamak için çeşitli araçlar devreye sokulacaktır. Okul (eğitim) ve ordu (zorunlu askerlik) ile birlikte sandık (siyasal katılım), bu türdeşleştirme faaliyetinin en önemli aracı olacaktır¹¹. İşte bu gelişim içinde parlamentolar da, ulusu temsil etme gibi bir işlev görmeye başlamışlardır¹².

Gerçekten burjuvazi, politik sonuçlar doğuran koşulları meydana getirmede çok önemli bir role sahip olmuştur. Sözgelimi Marx ve Engels,

⁹ Fakat *Weber*, demokrasinin sadece kapitalist sanayileşme ortamında gelişebileceğini vurgularken, *Schumpeter*, demokrasinin sosyalist ekonomik sistem içinde de olabileceğini belirtmektedir. Weber ve Schumpeter'in yaklaşımları için bkz. Manuel Cereijo, "Capitalism and Democracy", <http://www.amigospais-guaracabuva.org/oagmc158.html>, (15.04.2003). *Schumpeter* durumu şu şekilde ifade etmektedir: "Eski ve yeni kapitalizmin çerçevesi dışında gelişmiş bilinen hiçbir demokrasi yoktur". Joseph A. Schumpeter, *Kapitalizm Sosyalizm ve Demokrasi I*, Çev: Turan Akoğlu, Varlık Y., İstanbul, 1966, s.168.

¹⁰ Ozan Erözden, *Ulusçuluk*, BDS Y., (Yayın yeri ve yılı belirtilmemiş), s.18.

¹¹ Ozan Erözden, *Ulus-Devlet*, Dost Kitabevi, Ankara, 1997, s.123.

¹² Bkz. Aytekin Yılmaz, *Modern Demokrasi Gelişimi ve Sorunları*, Yeni Türkiye Y., Ankara, 2000, s.128 vd.

tarihte son derece devrimci bir rol oynadığını söyledikleri burjuvaziyi, modern temsili devletin doğuşunun arkasındaki ana güç olarak tanımlamışlardır¹³. Öte yandan, diktatörlük ve demokrasinin toplumsal kökenlerini araştırdığı ünlü eserinde Moore, güçlü burjuva sınıfının demokratik gelişim çizgisini garanti ettiğini vurgulamış ve İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri ve Fransa'yı buna örnek göstermiştir¹⁴. Moore'a göre, zayıf bir burjuvazinin güçlü bir köylü sınıfı ile girdiği işbirliği, Rusya ve Çin'deki gibi komünizme¹⁵; zayıf bir burjuvazi ile güçlü bir devlet kombinasyonu ise Almanya ve İtalya'da olduğu gibi faşizme yol açmıştır¹⁶.

Moore'a göre, güçlü ticari ve sanayi burjuvazisinin oluşumu tarımın ticarileşmesini desteklemekte, bu da İngiltere'de olduğu gibi toprak elitinin çiftçiliğin kapitalist metotlarına ılımlı bir şekilde geçmesine, ya da Fransa'da olduğu gibi toprak soylularının ekonomik gücünü tahrip ederek, kırılmalı bir şekilde yönetimin dönüşmesine neden olmuştur¹⁷. Ama her durumda demokrasiye geçilmesini sağlayan en önemli etken, burjuvazi eliyle, toprak sahiplerinin gücünün kırılmasıdır.

Hemen belirtmek gerekir ki, burjuvazinin demokratik atağı düşünsel planda da karşılığını bulmuştur. Esasında bu yöndeki fikri çabaların dayanacağı zemin, Yeni Çağla beraber zaten oluşturulmuştu. Machiavelli, Orta Çağ düşüncesiyle alakayı kesmiş¹⁸; Bodin, egemen bir güç olarak devleti düşündürtmeyi başarmış¹⁹; Hobbes ise, sözleşme kuramıyla devletin,

¹³ Marx-Engels, **Komünist Parti Manifestosu**, Sol Y., Ankara, 1998, s.12. Fakat *Marx ve Engels*, bunu yaparken, kapitalist sınıfın, devletin kontrolünü geleneksel elitten almak için demokratik mekanizmaları ve parlamenter sistemi kullandığı görüşünden hareket etmişlerdir. Bkz., *Arat*, s.21.

¹⁴ Barrington Moore, **Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri**, Çev: Şirin Tekeli/Alaeddin Şenel, V Y., Ankara, 1989, s.9 vd.

¹⁵ *Ibid*, s.131 vd.

¹⁶ *Ibid*, s.337 vd.

¹⁷ *Ibid*, s.328.

¹⁸ *Machiavelli*, Orta Çağ siyasi düşüncesinin Tanrıyla iktidarı kullanan arasında kurduğu meşruiyet bağına kesmekle önemli bir aşamayı ifade eder. Bkz. Cemal Bali Akal, **Modern Düşüncenin Doğuşu**, Dost Kitabevi, Ankara, 1997, s.12.

¹⁹ *Machiavelli*, Orta Çağ siyasi düşüncesinin Tanrıyla iktidarı kullanan arasında kurduğu meşruiyet bağına kesmesine rağmen yeni bir meşruiyet bağı kurmaz. Bu eksiklik, büyük ölçüde, Fransız düşünür *Bodin*'le tamamlanır ve bu düşünür, ayırıcı özelliği bölünmezlik ve süreklilik olan egemenlik kuramı sayesinde, laik modern devleti düşünülür kılar. Bkz. Mehmet Akad/Bihterin Vural Dinçkol, **Genel Kamu Hukuku**, Der Y., İstanbul, 2002, s.87 vd.; Ağaoğulları/Akal/Köker, **Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı**, İmge Kitabevi Ankara, 1994, s.19 vd.

insan yapısı, yapay bir varlık olduğunu ortaya koymuştu²⁰. Bu üç düşünürle birlikte yasanın kaynağı gökten yere inmiş ve laiklik yönünde önemli adımlar atılmıştır. Artık yapılacak şey, ortaya çıkan bu devasa gücü sınırlamak ve onu halkın rızasına dayandırmaktır. Locke, tam bu noktadan işe başlamış ve Hobbes'un aksine, egemenliğin göstergesi sayılan yasa yapma işinin krala değil, halkın temsilcisi olan parlamentoya ait olması gerektiğini savunmuştur. Böylece Locke, monarşilerin yıkılarak yerlerini ulusal egemenliğe dayalı rejimlere bırakma sürecinde yol gösterici olmuştur²¹.

Doğrusu, tarihsel gelişim esas alındığında, kapitalizmle demokrasi arasında bir neden-sonuç ilişkisi bulmak mümkündür. Fakat bu ilişki konusunda ihtiyatlı olmak gerekir. Bir kere, demokrasi ile burjuvazi arasında bir bağ kurmak mümkün olsa bile, ikisi arasında hiçbir zaman gerilim yaşanmadığı söylenemez. Nitekim Therborn, 19. yüzyılda ve 20. yüzyıl başlarında, dönemin egemen burjuva görüşünün, demokrasi ile kapitalizmin veya özel mülkiyetin birbirleriyle bağdaştırılmasının mümkün olmadığı yönünde olduğunu belirtir ve Mill'in, girişimcilere, tacirlere, bankacılara... birden fazla oy hakkı tanınması gerektiği görüşünü, bunun kanıtı sayar²². Therborn'e göre, burjuva ideologlarının demokrasi ile kapitalizmin, ama sadece ve sadece kapitalizmin bağdaşabileceğini savunmaları, 2. Dünya savaşı sonrasında soğuk savaş dönemine denk düşmektedir²³. Demokrasi ve burjuvazi arasındaki ilişkiye bu şekilde bakan Therborn, demokrasinin belli bir süreçten geçerek, ileri kapitalizm altında burjuva yönetiminin egemen biçimi haline geldiğini söyler²⁴.

2- Ampirik Bulgular

Kapitalizmle demokrasi arasında tarihsel bir koşutluğun olması, yukarıda değinilen çekinceye rağmen, bu ikisi arasında neden-sonuç ilişkisi bulunduğu yargısını gündeme getirmektedir. Buna günümüzdeki durum da eklenince, yargının büsbütün güçlendiği ve demokrasinin ancak kapitalizmle

20 *Hobbes*, güvenlik isteğine dayalı sosyal sözleşmeyle, tabii hukuk ve Tanrıyla bağlantısı kesilmiş, soyut, yapay bir devlet modeli oluşturmakla, devlet düşüncesine büyük katkı yapmış ve onu sağlam bir hukuki temele oturtmuştur. Bkz. Cemal Bali Akal, *Sivil Toplumun Tanrısı*, Afa Y., İstanbul, 1991, s.107.

21 Akad/Dinçkol, s.114-115.

22 G. Therborn, *Sermaye Egemenliği ve Demokrasinin Doğuşu*, Çev: Şirin Tekeli, V Y., Ankara, 1989, s.1.

23 *Ibid*, s.2.

24 *Ibid*, s.10.

birlikte varolabileceği düşünülebilmektedir. Gerçekten, demokrasinin işleyişinin bir takım sosyo-ekonomik koşulların varlığına bağlı olduğunu savunan ve bu çerçevede ekonomik gelişme ile demokrasi arasında yakın bir ilişki bulan çalışmalar da, tıpkı tarihsel gelişimi esas alan çalışmalar gibi, demokrasi ile kapitalizm arasında ilişki olduğu savını desteklemektedir. Özellikle karşılaştırmalı demokrasi araştırmaları dolayısıyla ortaya çıkan ve demokrasinin işleyişinin sosyo-ekonomik şartları kuramı olarak adlandırılan bu yaklaşımın temel tezini şu şekilde ifade etmek mümkündür: “Bir ulus ne kadar zenginse, demokrasiyi sürdürme şansı da o kadar fazladır”²⁵.

İlk kez Lerner tarafından postula olarak ortaya konan sosyo ekonomik gelişme ile demokratikleşme arasında pozitif ilişki olduğu tezi, Lipset’in analizlerinde ve pek çok araştırmada doğrulanmış ve sonuçta, demokrasinin koşullarının karşılıklı analizi serisinin vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir. Lipset, “Siyasal İnsan” adlı yapıtında Avrupalı ve İngilizce konuşan uluslar ile Latin Amerikalı ulusları istikrarlı demokrasi derecesine göre sınıflandırmış ve sosyo ekonomik gelişme ile demokrasinin gelişme düzeyleri arasında pozitif bir ilişkinin bulunduğunu savunmuştur²⁶. Varılan sonuç, sanayileşmeyi, kentleşmeyi, yüksek eğitim standartlarını ve toplumun refah düzeyindeki artışı içeren ekonomik gelişmenin istikrarlı demokrasinin temel koşulu olduğudur²⁷.

Lipset’in bu tezi sonraki yıllara rastlayan çalışmalarla da teyit edilmiş ve ülkelerin zenginlik ya da ekonomik gelişmişlik düzeyleriyle demokrasi arasında yakın bir bağ bulunduğu kanıtlanmıştır²⁸. Sözelimi yeni bir çalışmada Lipset, Seong ve Torres, kişi başına düşen gelirin yüksekliğiyle demokrasi arasında ilişkiyi araştırmışlar ve ikisi arasında bağlantı bulunduğunu ispatlamışlardır. Rejimleri, otoriter, yarı-demokrasi ve demokrasi olarak sınıflandıran yazarlar, kişi başına düşen gelirin 230 dolar olduğu ülkelerin %75’inin otoriter, %25’inin ise yarı-demokrasi olduğunu; kişi başına düşen gelirin 260 olduğu ülkelerin %74’ünün otoriter, %24’ünün

²⁵ Bu kuram için bkz. Manfred G. Schmidt, *Demokrasi Kuramına Giriş*, Çev: M. Emin Köktaş, Vadi Y., Ankara, 2001, s.283 vd.

²⁶ S.M. Lipset, *Siyasal İnsan*, Çev: Mete Tunçay, Teori Y., Ankara, 1986, s.29.

²⁷ Ibid, s.36 vd.

²⁸ Bkz. Seymour Martin Lipset/ Kyoung-Ryung Seong/Jhon Charles Torres, “Social Requisites of Democracy”, *Comparative Politics*, Bernard E. Brown/ Roy C. Macridis, Wadsworth Publishing Company, 1996, s.157 vd.; Ross E. Burkhard/ Michael S. Levis-Beck, “Comparative Democracy: The Economic Development Thesis”, *American Political Science Review* 88, 1994, s.903 vd.; Kenneth A. Bollen/Robert W.Jackman, “Democracy, Stability and Dichotomies”, *American Sociological Review* 54, 1989, s.612 vd.

yarı-demokrasi, % 3'ünün ise demokrasi olduğunu; gelirin 580 dolar olduğu ülkelerin %37'sinin otoriter, %51'inin yarı-demokrasi, %11'inin ise demokratik olduğunu belirlemişlerdir. Araştırma kişi başına düşen gelirin 2000 doları bulunduğu ülkelerde demokrasi olasılığının arttığını göstermektedir. Buna göre, kişi başına düşen gelirin 1910 doları bulunduğu ülkelerin %12'si otoriter, % 48'i yarı-demokrasi, % 39'u ise demokratiktir. Araştırmada, son olarak, kişi başına gelirin 10930 doları bulunduğu ülkelerin tamamının demokratik olduğu tespit edilmektedir²⁹.

Konuya ilişkin araştırmaların ortaya koyduğu gerçek, demokrasi ile ekonomik gelişme arasında yakın bir ilişkinin bulunduğuudur. Fakat ekonomik gelişmenin önemini fazla abartmamak ve demokrasinin gelişmesi ve istikrarını sadece ekonomik gelişmeden ibaret görmemek gerekir. Nitekim Lipset bile bu konuya dikkat çekmiş ve demokrasinin istikrarının ekonomik gelişme ile birlikte, siyasal sistemin etkinliği ve meşruluğuna dayandığını belirtmiştir³⁰. Öte yandan Lipset, daha sonra, Seong ve Torres'la birlikte yapmış olduğu çalışmada durumu daha net bir biçimde ortaya koymuş ve ekonomik gelişmenin demokratikleşmenin tek nedeni olmadığını vurgulamıştır. Buna göre, ulusal mizaç, tarihsel ve kültürel birikim, ulusal güçler ve liderlerin davranışları da, demokrasinin korunması ve geliştirilmesinde hesaba katılması gereken unsurlardır³¹.

Bütün bu bilgilerin ışığı altında, tarihsel gelişim ve günümüzdeki durum çerçevesinde, demokrasinin serbest piyasa ekonomisi ve özel mülkiyete dayanan kapitalist sistemi gerektiği konusunda ihtiyatlı olmayanların sayısının hayli kabarık olduğunu belirtmek gerekir. Özellikle ampirik bulgulardan hareket eden bu görüş, kanıtların ezici ağırlığının böyle gösterdiğini belirtmektedir³². Dahası bu görüş, tarihsel verileri de dikkate

29 Lipset/Seong/Torres, "Social Requisites of Democracy",s.159.

30 Lipset, Siyasal İnsan, s.59.

31 Lipset/Seong/Torres, "Social Requisites of Democracy", s.158.

32 Peter L. Berger, "Demokratik Kapitalizmin Şüpheli Zaferi", **Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi: Yeni Değerlendirmeler**, İçinde, Derleyenler: Larry Diamond/Marc F. Plattner, Çev: Ergun Özbudun/Levent Köker, Türk Demokrasi Vakfı, Ankara, 1994, s.3; Jagdish Bhogwati, "Demokrasi ve Gelişme", **Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi: Yeni Değerlendirmeler**, İçinde, Derleyenler: Larry Diamond/Marc F. Plattner, Çev: Ergun Özbudun/Levent Köker, Türk Demokrasi Vakfı, Ankara, 1994, s.49; Robert A. Dahl, "Serbest Piyasa Neden Yeterli Değildir?", **Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi: Yeni Değerlendirmeler**, İçinde, Derleyenler: Larry Diamond/Marc F. Plattner, Çev: Ergun Özbudun/Levent Köker, Türk Demokrasi Vakfı, Ankara, 1994, s.109.

alarak, demokrasinin kapitalizmin ana rahminden doğduğunu vurgulamaktadır³³.

Fakat kapitalizmi demokrasinin koşulu olarak ele alan bu görüş, yine ampirik bulgulardan hareketle, bunun zorunlu ama yeterli bir koşul olmadığını söyler. Çünkü, her demokratik ülke kapitalist ekonomiye sahipse de, bütün kapitalist ülkeler demokratik değildir. Doğu Asya örnekleri, özellikle de Güney Kore, Tayvan, Hong Kong ve Singapur, bu yargının delili olarak sunulur. Ayrıca Meiji dönemi Japonya'sı ile Şili gibi bazı Latin Amerika ülkeleri de buna örnektir³⁴. Hemen ifade etmek gerekir ki, soruna kapitalizm ve özgürlük açısından yaklaşan Friedman da, kapitalizmin siyasal özgürlüğün şartı olduğunu vurgulamakla beraber, yeterli şartı olmadığını altını çizer³⁵.

Fakat yine bu görüş, özellikle, sonradan ve büyük ölçüde devlet eliyle sanayileşen ülkeler örneğinde, kapitalizm ve demokrasiyi tam olarak özdeş görmese de, kapitalizmin uzun bir süre başarıyla uygulanmasının demokratikleşme yönünde baskılar doğurmasını kaçınılmaz bulmaktadır. Buna göre, kapitalizm, bireylerin, grupların ve tüm kamusal düzenlerin devlet kontrolünden bağımsız olarak içinde geliştirecekleri bir sosyal alan sağlamaktadır³⁶. Nitekim kapitalizm ile siyasal özgürlük arasında sıkı bir ilişki olduğunu savunan Friedman da, Batı tarihi örneğinde, siyasal özgürlüğün kapitalist kurumlar ve serbest pazarla birlikte geliştiğini vurgulamaktadır³⁷.

Liberal demokrasinin, geçmişte ve günümüzde, ekonomik sistemin, esas itibarıyla, kapitalist girişime dayalı olduğu ve belli bir ekonomik gelişimin sağlandığı ülkelerde uygulanabildiğini söylemek, hiç de yanıltıcı gözükmemektedir. Fakat bu gerçekten yola çıkarak, demokrasinin sadece ileri kapitalist ülkelerde uygulanabileceğini söylemenin de bazı sakıncaları beraberinde getireceğini belirtmek gerekir.

Bu konuda sözü edilebilecek ilk sakınca, demokrasiyi liberal demokrasiden ibaret görmek ve ileri kapitalist ülkelerde uygulanan demokrasiyi ulaşılabilecek son nokta olarak kabul etmek olacaktır. Kuşkusuz

³³ Kyung-Won Kim, "Marx, Schumpeter ve Doğu Asya Deneyimi", **Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi: Yeni Değerlendirmeler**, İçinde, Derleyenler: Larry Diamond/Marc F. Plattner, Çev: Ergun Özbudun/Levent Köker, Türk Demokrasi Vakfı, Ankara, 1994, s.26.

³⁴ Bkz. Berger, s.7-8; Kim, s.26-28.

³⁵ Milton Friedman, **Capitalism and Freedom**, The University of Chicago Press, 1965, s.10.

³⁶ Berger, s.8; Bhogwati, s.50.

³⁷ Friedman, s.9.

liberal demokrasi, getirmiş olduğu ilkelerle, demokratik gelişme açısından çok önemli bir aşamayı ifade etmektedir. Fakat liberal demokrasinin bugünkü haliyle belli bir “meşruiyet krizi” yaşadığının da, son zamanlarda üzerinde durulan bir konu olduğunu unutmamak gerekir. Bu kriz, Köker’in ifadesiyle, “demokratik değerlerde ifadesini bulan siyasi ideallerle, liberal demokratik siyasetin kurumsal yapısı arasında bir uyumsuzluğun, hatta bir çelişkinin varolduğunu”³⁸ ifade etmektedir. Dolayısıyla liberal demokrasi söz konusu olduğunda, teoriyle pratik arasında bir mesafe sorununun yaşanmakta olduğunu kabul etmek gerekir. Nitekim son zamanlarda bu boşluğu doldurmak ve böylece liberal demokrasiyi tamamlamak isteyen bir başka demokratik anlayıştan söz edilmektedir. Radikal demokrasi olarak adlandırılan bu anlayış, sorunun temelinde meşruiyet olgusunun yattığına inanır. Liberal demokrasinin, demokrasinin ideal anlamından uzaklaştığını, bu yüzden meşruiyet krizi yaşadığını kabul eder ve bunun aşılmasını, bireylerin günlük yaşamlarını doğrudan etkileyen kurumlar üzerinde daha geniş bir biçimde yetkilendirilmesinde görür³⁹.

Demokrasinin sadece bolluk içindeki kapitalist ülkelerde uygulanabileceğini söylemenin bir başka sakıncası, onu, dünyanın büyük bölümü için anlamsız hale getirmek olacaktır⁴⁰. Böyle bir kabulün, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki demokratik hareketlerin direncini kırmak gibi bir zihinsel sonuca yol açacağı söylenebilir.

Öte yandan demokrasinin yalnızca ileri kapitalist ülkelerde uygulanabileceğini söylemek, demokrasiyi kapitalizmin yedeğine atmak gibi bir tehlikeyi de beraberinde getirir. Nitekim son yıllarda uygulamaya konulan küreselleşme süreci ile birlikte, demokrasinin zaferinden söz edilmesini kuşkuyla karşılayan Touraine, gelişmelere bakıldığı zaman, zaferin demokrasinin değil, serbest pazarın, yani kapitalizmin olduğunu söylemektedir⁴¹.

Son olarak şu noktayı da gözden ırak tutmamak gerekir: Bugün az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerin kalkınamamaları ve buna bağlı olarak demokratikleşememeleri, modernleşme kuramlarının yaptığı şekilde,

38 Köker, “Radikal Demokrasi”, s 111.

39 Radikal Demokrasi anlayışı için bkz. Fuat Keyman, **Türkiye ve Radikal Demokrasi**, Alfa Y, İstanbul, 2000, s.121 vd.

40 Claude Ake, “Demokrasinin Değerini Azaltmak,” **Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi: Yeni Değerlendirmeler**, İçinde, Derleyenler: Larry Diamond/Marc F. Plattner, Çev: Ergun Özbudun/Levent Köker, Türk Demokrasi Vakfı, Ankara, 1994, s.43.

41 Alain Touraine, **Demokrasi Nedir?**, Çev: Olcay Kunal, YKY, İstanbul, 2000, s.275.

sadece iç dinamiklere dayanılarak açıklanamaz⁴². Böyle yapıldığı zaman, demokrasi kavramı, uygarlaşmanın kanıtı olarak sunulmuş olur ve sonuçta, Batı'nın demokratik, geri kalan ülkelerin ise demokratik olmadıkları sonucuna varılır. Wallerstein, böyle bir mantığın, dünya ekonomik sistemindeki hegemonik güçlerin kendilerinin moral liderler olduklarını iddia etmeleri sonucunu doğuracağını söylemektedir⁴³. Dolayısıyla, dış dinamiklerin de hesaba katılması ve dünya ekonomik sisteminin ve bu sistemin tepesinde yer alan ülkelerin yaratmış olduğu sorunların dikkate alınması gerekir. Nitekim, soruna uluslararası ilişkiler bağlamında yaklaşıldığında, kendilerinin en ileri demokrasileri uyguladıklarını ileri süren devletlerin, ekonomik çıkarları için, diğer devletlerin demokrasilerine komplolar hazırladıkları söylenebilir⁴⁴.

3-Mantıksal İlişki

Kapitalizm ve demokrasi arasındaki ilişki sadece tarihsel verilere ve ampirik bulgulara dayandırmakla kalmamakta, aradaki mantıki bağa da dikkat çekilmektedir. Bu bağlamda gündeme getirilen öğelerden ilki, hem kapitalizmin hem de demokrasinin serbest rekabet ilkesi temelinde örgütlendiklerini kabul etmektir. Buna göre kapitalizm, bireylerin kendi özgür iradeleriyle, kendi çıkarlarını gözeterek girmeyi kararlaştırdıkları ilişkileri ifade eder. Bu yönüyle o, her bireyin kendi yararını maksimize etmeye çalıştığı bir ekonomik sistemdir. Demokrasi de, farklı toplumsal kesimlerin, kendi siyasal tercihlerini, örgütlü bir biçimde ortaya koyarak siyasal iktidarı ele geçirmek için, halkın önünde serbestçe rekabet ettikleri bir siyasal sistemdir. Dolayısıyla ikisi arasında serbestlik bazında bir benzerlik vardır⁴⁵.

Öte yandan, bu mantıksal ilişki, yukarıda değinilen tarihsel kanıtlarla da pekiştirilmektedir. Buna göre, Batı'da 1500'li yıllarda başlayan gelişmeler, feodal toplumdaki hiyerarşik ilişkilerin çözülmesi sürecini başlatmış ve bu bağlamda önce ticaretin gelişmesi, ardından insan emeğinin piyasada alım-satım konusu haline gelmesi, insanları birey kavramı temelinde "eşit" olarak gören bir dünya görüşünün filizlenmesini de beraberinde getirmiştir. Bu

⁴² Bu konuda bkz. Zafer Cirhinlioğlu, *Az gelişmişliğin Toplumsal Boyutları*, İmge Kitabevi, Ankara, 1999, s.202.

⁴³ Immanuel Wallerstein, "Democracy, Capitalism and Transformation", file:///C:/Documents%20and%20Settings/hukuk/DESKTOP/wallerstein_com_dosyalar... (15.4.2003).

⁴⁴ Anıl Çeçen, *İnsan Hakları*, Selvi Y., Ankara, 1990, s.137.

⁴⁵ Bkz. Levent Köker, *Demokrasi Üzerine Yazılar*, İmge Kitabevi, Ankara, 1992, s.33

temel üzerinde, burjuvazinin başını çektiği, mutlakıyetçiliğe karşı özgürlük mücadelesi, sonuçta Batı demokrasisini bugünkü kurumsallaşma biçimine ulaştırmıştır. Dolayısıyla Batı tarihi, kapitalizm ve demokrasi arasındaki neden-sonuç ilişkisini ortaya koymaktadır⁴⁶.

Kuşkusuz ilk bakışta kapitalizm ile demokrasi arasında, serbestlik bazında, mantıklı bir bağ kurmak ve bu bağdan yola çıkarak, bu ikisinin tarihsel olarak birbirini tamamladıklarını söylemek mümkün gibi gözükmemektedir. Fakat çözümlenmeyi biraz derinleştirince, söz konusu bütünleşmeden söz edebilmek için, demokrasinin ciddi bir biçimde sınırlanmasının gerekli olduğu görülür. Demokrasi, özgün anlamına sadık kalındığında, halkın, ekonomik yaşam da dahil, her alanda nihai söz söyleme yetkisine sahip olduğu bir sistemi ifade eder. Bunun, en azından teorik düzeyde, siyasal alan ile ekonomik alanın birbirine müdahale etmemesini esas alan kapitalizm için büyük bir tehlike oluşturacağı ortadadır. Liberal düşüncenin, ama özellikle de neo-liberal akımın, “demos”tan çekinmesinin ve sınırsız halk egemenliği düşüncesine sıcak yaklaşmamasının temel nedenlerinden birisi de budur⁴⁷. Dolayısıyla demokrasi ile liberalizm ya da onun ekonomik yönünü ifade eden kapitalizm arasında, mutlak bir mantıklı bağ kurmak mümkün gözükmemektedir.

B- Demokrasinin Ekonomik Gelişmeyi Sağladığı Görüşü

Tartışmaları bir yana bırakırsak, yukarıda ele alınan görüş çerçevesinde, kapitalizm ve demokrasi arasındaki ilişkinin, belirleyiciliğin kapitalizme bağlandığı, tek boyutlu bir ilişki olduğu izlenimi doğmaktadır. Daha açık bir ifadeyle, burada kapitalizm aktif; demokrasi ise, onun gelişmesine bağlı olan pasif bir olgu olarak görülmektedir. Doğrusu, sonunun bir de öteki yüzü vardır. Bu ikinci yüzde, demokrasinin ekonomik gelişmeyi desteklediğini ve böylece kapitalizmi güçlendirdiğini savunanların görüşleri bulunmaktadır.

Olson, diktatörlük, demokrasi ve gelişme arasındaki ilişkiyi ele aldığı çalışmasında, demokrasinin diktatörlüğe karşın ekonomik gelişmeye nasıl

⁴⁶ Ibid, s.34.

⁴⁷ Gencay Şaylan, **Değişim Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi**, İmge Kitabevi, Ankara, 1995, s.95. Liberal düşünce, bireysel özgürlükleri esas alır ve bunun özünün ekonomik serbestlikte yattığına inanır. Sınırsız demokrasinin amaçları ile piyasa ekonomisinin gerekleri arasında uyumsuzluğun doğduğu nokta burasıdır. Liberal düşünce halk egemenliğinin, sonuçta hükümet faaliyetlerini artıracakını ve bunun da özgürlüklere daha fazla müdahale anlamına geldiğini iddia eder ve buradan yola çıkarak demokrasinin sınırlandırılması gerektiğini savunur. Murat Nişancı, “Liberal Demokrasi ile Popülist Demokrasi Arasındaki Gerilimin Ekonomik Nedenleri”, **A.Ü. Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt V, Sayı 1-4, 2001, s.586-590.

daha elverişli olduğunu göstermeyi denemektedir. Olson'a göre diktatörlük, kısa vadede ekonomik gelişme konusunda başarılı olsa da, doğası gereği, uzun vadeli ekonomik başarılar kazanması mümkün değildir. Çünkü bir diktatör öncelikle kendini düşünür, vatandaşların mülkiyetine el koymak ve onlardan borç almak için yapmış olduğu sözleşmeleri ilga etmek onun ilgisi dahilindedir. Böyle bir durumun yatırımları ve dolayısıyla ekonomik gelişmeyi köstekleyeceği açıktır⁴⁸.

Olson, yatırımcıların bireysel hakları koruyan, güvenli bir yönetime ihtiyaç duyduklarını belirtir. İhtiyaç duyulan bu yönetim, insanların mülkiyet ve sözleşme haklarını, hem özel sektördeki diğer kişilerden, hem de toplumdaki en büyük güçten, yani bizzat hükümetin kendisinden koruyacak ve böylece haklarının çiğnenmemesi güvencesini alan yatırımcılar, kaynaklarını ekonomik gelişmeye aktaracaklardır. Olson'a göre, ekonomik gelişme için gerekli olan bireysel hakların güvence altına alındığı ve böylece güvenli bir ortamın yaratıldığı sistem demokrasidir⁴⁹. Bu bağlamda Olson, sermayenin diktatörlük ile yönetilen ülkelerden, istikrarlı demokrasilere kaçmasına şaşırılmaması gerektiğini söyler ve bankacılık, sigorta ve sermaye piyasası gibi aktivitelerin ABD, İngiltere ve İsviçre gibi istikrarlı demokrasilerde toplandığına dikkat çeker⁵⁰.

Olson'un bu görüşleri demokrasi ile ekonomik gelişme arasında pozitif ilişki bulunduğuna inanan başka yazarlar tarafından da savunulmaktadır. Sözelimi Marangos, otoriter yönetimlerin otonomi, girişim ve değişim yerine; uyum, itaat ve bağımlılığı teşvik ettiğini belirtmekte ve bunun ekonomik gelişmeyi kösteklediğini vurgulamaktadır. Marangos'a göre, siyasal özgürlük ile ekonomik özgürlük içsel olarak ilişkilidir. Biri diğerini üretir ve besler⁵¹. Aynı doğrultuda Fried, politik özgürlüğün, siyaseti olduğu gibi, ekonomiyi de beslediğini belirtir⁵².

Fakat, gerçekte, demokrasinin ekonomik gelişmeye yol açtığı savı son derece tartışmalı bir savdır ve konuya pozitif yaklaşanlar kadar, negatif yaklaşanlar da vardır. Negatif yaklaşanlara göre, demokrasiler, dezavantajlı gruplara söz hakkı

⁴⁸ Mancur Olson, "Dictatorship, Democracy, And Development", **Comparative Politics**, Bernard E. Brown/ Roy C. Macridis, Wadsworth Publishing Company, 1996, s.375.

⁴⁹ Ibid, s.375-376.

⁵⁰ Ibid, s.376.

⁵¹ John Marangos, "Piyasa ve Özgürlük", Çev: Kudret Bülbül, <http://www.liberal-dt.org.tr/idd/m16/marangos.htm> (09.06.2002).

⁵² Charles Fried, "Markets, Law and Democracy", **Journal of Democracy**, Volume 11, Number 3, January, 2000, s.7. Öte yandan yazar, ekonomik gelişmenin de demokrasiyi ilerleteceğini söylemektedir.

tanıdıkları için yeniden dağıtım taleplerine maruz kalırlar ve bu durum, dikkatleri üretken yatırımdan kaynaklara çeker, bu da olumsuz ekonomik gelişmeye yol açar⁵³. Kuşkusuz buna başka gerekçeler eklemek de mümkündür. Hatta, bazı örneklerden yola çıkarak, demokratik olmayan yönetimler altında daha hızlı bir ekonomik gelişme sağlanabileceğini iddia etmek bile olasıdır. O halde demokrasinin bu konudaki ayrıcalığını nerede aramak gerekir?

Quinn ve Woolley, demokratik kurumların ekonomik performans üzerindeki etkilerini tartıştıkları çalışmalarında, demokrasilerin, demokratik olmayan sistemlerden ayrıldıkları noktanın, istikrar ve büyümeyi birlikte sağlamalarında yattığını savunmaktadırlar. Quinn ve Woolley'e göre, demokrasiye bu özelliği kazandıran şey, temelde, seçim mekanizması ve toplumsal çatlakların etkilerini tamir eden diğer mekanizmalardır. Seçimler dolayısıyla oy verenler, ekonomik istikrarsızlık arttığında yöneticileri cezalandırırlar. Bu durum, yöneticilerin riskten kaçmalarını sağlar. Sonuçta, büyüme ve istikrar birlikte değerlendirildiğinde, demokrasiler, elverişli ekonomik sonuçlar vermede antidemokratik yönetimlere göre daha elverişli sonuçlar doğururlar⁵⁴.

II- Kapitalizm ve Demokrasi: Farklılaşma

A- Demokrasinin Kapitalizmi İlimhlaştırdığı Görüşü

Şu ana kadarki görüşler, kapitalizm ve demokrasinin birbirini tamamlayan sistemler olduğuna ilişkindir. Fakat bunun böyle olmadığını savunan görüşlerin bulunduğunu da belirtmek gerekir. Bu tür yaklaşımlar, kapitalizm ile demokrasi arasında mantıki bir ilişki kurmazlar ve dikkatleri, kapitalizmin ürettiği sorunların demokrasi açısından oluşturduğu tehlikelere çekerler.

Bowles ve Gintis, kapitalizm ile demokrasinin birbirleriyle ciddi ölçüde çelişen kuralları temsil ettiklerini savunurlar. Buna göre, kapitalizm, mülkiyet hakları temelinde ekonomik ayrıcalıkların ön plana alınmasıyla karakterize edilen bir sistemken; demokrasi kişi haklarının kullanılmasında temelde ortaya çıkan özgürlüğe ve demokratik hesap verme yükümlülüğüne öncelik verilmesinde ısrar eden bir sistemi ifade etmektedir⁵⁵.

⁵³ Demokrasinin ekonomik gelişmeye etkileri konusundaki pozitif ve negatif yaklaşımlar için bkz. Dennis P. Quinn/John T. Woolley, "Democracy and National Economic Performance: The Preference for Stability", *American Journal of Political Science*, Volume. 45, Number.3, July 2001, s.635.

⁵⁴ Ibid, s.634.

⁵⁵ Samuel Bowles/Herbert Gintis, *Demokrasi ve Kapitalizm*, Çev: Osman Akınhay, Ayrintı Y., İstanbul, 1996, s.32.

Demokrasiyi özgürlük ve halk egemenliği ile özdeş gören Bowles ve Gintis, demokratik kurumların, genelde, ileri kapitalist ülkelerin toplum yaşamındaki basit süsler olduğunu belirtirler ve böylece onların demokrasilerini yetersiz bulduklarını vurgularlar. Fakat yazarlar şunun da farkındadırlar, demokratik kurumlar kök saldıkları yerlerde genişler ve derinleşirler. Dolayısıyla, kapitalist ekonomiyi kuşatırlar. Yurttaşlara, sermayenin karlı yatırımlar yapma ve işgücünü disipline etme yeteneğini sınırlama gücünü vererek, kapitalist ekonominin işleyiş mantığına sekte vurur ve onun direnmesini yok ederler⁵⁶.

Açıkçası Bowles ve Gintis, demokrasinin kapitalizmi yumuşattığı görüşündedirler. Aynı doğrultuda Gray de kapitalizm ya da serbest piyasa ile demokrasinin birbirine ortak değil, rakip olduğunu belirtmekte ve serbest piyasanın demokratik hükümetler tarafından ılımlılaştırılarak bugünkü duruma geldiğini vurgulamaktadır⁵⁷. Kapitalizmi kıt kaynakların özel mülkiyete ait olduğu bir sistem olarak tanımlayan Przeworski ise, piyasa mekanizması dolayısıyla gerçekleşen kaynak dağılımının eşitsiz olacağını vurgulamakta ve siyasal alanda demokrasinin işlemesinin, kaynakların başlangıçtaki dağılımı dolayısıyla ezilen ve mutsuz olan insanlara, devlet aracılığı ile bu durumu değiştirme fırsatı verildiğini ifade ederek, demokrasinin kapitalizmi yumuşattığı düşüncesine katılmaktadır⁵⁸.

Aslında Batı'da devletin gelişimi dikkate alındığında, bu yaklaşımı haklı çıkaran bir seyrin izlenmiş olduğu görülür. 19. yüzyılım, liberal felsefeden esinlenen ve devletin görevlerini dışarıya karşı savunmaktan ve yurt içinde düzen ve güvenliği sağlamaktan ibaret gören; devletin ekonomik yaşama müdahalesini gereksiz, hatta ekonominin doğal kanunlarının işleyişini bozacağı için zararlı bulan, "jandarma devlet"⁵⁹, oy hakkının genişlemesi ve halkın yönetimde söz sahibi olmaya başlamasıyla birlikte sosyal devlete dönüşmüştür⁶⁰. Sosyal devlet, sanayi toplumlarında ortaya çıkan zayıf kesimlerin insan onuruna yaraşır bir yaşam standardına kavuşmasını amaçlamış

⁵⁶ Ibid, s.34-35.

⁵⁷ John Gray, **Sahte Şafak**, Çev: Gül Çağalı Güven, Om Y., İstanbul, 1999, s.2294-295.

⁵⁸ Adam Przeworski, **Democracy and the Market**, Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America, Cambridge University Press, New York, 1991, s.111-112.

⁵⁹ Ergun Özbudun, **Türk Anayasa Hukuku**, Yetkin Y., Ankara, 1995, s.99.

⁶⁰ Gelişim için bkz. Nihat Bulut, Sosyal Devletin Düşünsel Temelleri ve Çağdaş Sosyal Devlet Anlayışı, Prof.Dr. Turan Tufan Yüce'ye Armağan, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayını, İzmir, 2001, s.324 vd.

ve kapitalizmi reforme ederek⁶¹, sanayi kapitalizmi ortamının yoksul kesimlerinin siyasal, toplumsal ve ekonomik alana adaptasyonunu sağlamıştır.

B- Kapitalizmin Demokrasiyi Dışladığı Görüşü ve Liberal Demokrasiye Alternatif Bir Demokrasi Modeli: Sosyalist Demokrasi

Demokrasinin sadece ve sadece kapitalizmle birlikte varolabileceği düşüncesinden, ikisinin birbirini tamamlamadığı, aksine birbirine rakip olduğu fikrine ulaşmış bulunmaktayız. Kuşkusuz, bu düşüncenin en radikal savunusu Marxist kuramcılara aittir. Başka bir deyişle, kapitalizmin demokrasiyi, demokrasinin de zorunlu olarak kapitalizmi dışladığı görüşü, en keskin anlatımını Marxist düşüncede bulmaktadır. Marxizme göre, kapitalist toplumda devlet, sömürücü sınıfın, yani, üretim araçlarının mülkiyetini elinde bulunduranların yönetim aygıtından başka bir şey değildir⁶². Dolayısıyla da demokratik olmasına imkan yoktur. Çünkü, üretim araçlarının denetiminden dışlanmış olanların, kapitalist sınıfla eşit şartlar altında yarışması mümkün değildir. Öyle ise, burjuva demokrasisi biçimsel, göstermelik bir demokrasidir⁶³.

Devletin üretim araçlarının mülkiyetini elinde bulunduranların yönetim aygıtı olduğuna ve bu yüzden de demokratik bir nitelik taşıyamayacağına inanan Marxist düşünce, sınıfsız bir toplumda, yani komünizmde, devletin ortadan kalkacağını savunur⁶⁴. Bu aşama gerçek özgürlük gibi, gerçek demokrasinin de yaşama geçeceği bir aşama olacaktır⁶⁵. Fakat Marxist kuram, bu aşamaya ulaşmadan önce, bir geçiş döneminden söz eder. Marxizme göre, burjuvazinin iktidarını bir devrimle yıkacak olan işçi sınıfı, komünizme ulaşmak için zorunlu bir aşamayı ifade eden proletarya diktatörlüğünü ilan edecektir. Sosyalizm adı da verilen bu geçiş dönemi, proletaryanın kendi sınıfsal çıkarları doğrultusunda, komünizme varmak için üretimi ve devleti dönüştüreceği bir evreyi ifade etmektedir⁶⁶. Adından da anlaşılacağı gibi, bu bir diktatörlüktür, fakat Marxistler onu demokratik bir

⁶¹ Roy C. Macridis/Mark Hulliung, *Contemporary Political Ideologies*, Harper Collins Collage Publishers, New York, 1996, s.62.

⁶² Ayferi Göze, *Liberal Marksist Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri*, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1980, s.72.

⁶³ Server Tanilli, *Devlet ve Demokrasi*, Say Y., İstanbul, 1990, s.49.

⁶⁴ Jean-Pierre Durand, *Marx'ın Sosyolojisi*, Çev: Ali Aktaş, Birikim Y., İstanbul, 2002, s.78-79.

⁶⁵ Marx ve Lenin'de demokrasi anlayışı için bkz. Giovanni Sartori, *Demokrasi Kuramı*, Çev: Deniz Baykal, Siyasi İlimler Türk Derneği Y., Ankara, s.263 vd.

⁶⁶ Durand, s.81.

diktatörlük olarak nitelendirirler. Çünkü proletarya diktatörlüğü ile birlikte devlet iktidarı, tarihte ilk kez, çoğunluğun olmakta ve burjuvaziye karşı çoğunluğun iktidarını savunmaktadır⁶⁷.

1917 yılına kadar teoride kalan Marxizm, bu tarihten itibaren uygulama alanına geçer. Bu arada “proletarya diktatörlüğü” yerine “halk demokrasisi” adı kullanılmaya başlanır. Fakat adına demokrasi de dense, uygulamada tek partili bir yönetim söz konusu olur. Bir sonraki aşamaya, yani komünist evreye geçilemez ve nihayetinde Marx’ın özlemleri, kapsamlı sosyalist dönüşümlerden çok, inatçı diktatörlükleri meşrulaştırmak gibi bir sonuç doğurur⁶⁸. 1989’dan sonra halk demokrasisi adı verilen yönetimlerden çoğu, liberal demokratik geleneğe adapte olurlar.

Kuşkusuz bütün bu gelişmeler Marxist düşüncenin, demokrasi ile arasında zorunlu bir bağlantı bulunan ekonomik sistemin sosyalizm olduğu görüşünü değiştirmez. Fakat gelişmelerin, kapitalizmle demokrasi arasında doğrudan bağ bulunduğu savını güçlendirdiği açıktır. Nitekim, demokratik kapitalizmin zaferinin ilan edilmesi, tam da bu zamana rastlamaktadır.

Acaba halk demokrasilerinin başarısızlığı, sosyalizmle demokrasi arasında hiçbir biçimde ilişki kurulamayacağı anlamına mı gelmektedir?

Bu noktada, ilk olarak, liberal bir düşünürün, Schumpeter’in, çok ses getiren yaklaşımını sunmak doğru olacaktır. Kapitalizmin yıkılacağını öne süren Schumpeter, ilginç bir biçimde, bunun, kapitalizmin uğrayacağı bir bozgun sonucu değil, başarısının sosyal kurumlarını çürütmesi ve bu şekilde kaçınılmaz bir halde kendini yıkacak koşulları hazırlamasıyla mümkün olacağını belirtir⁶⁹. Fakat daha da ilginç yanı, yazarın demokrasiyle sosyalizm arasında kurduğu ilişkidir. Schumpeter, anlamını yarışmacı seçim propagandasına indirgediği demokrasi ile, üretim araçları ve üretimin kendisi üzerindeki denetimin merkezi bir otoriteye bırakılmış olduğu kurumsal örüntü olarak tanımladığı sosyalizmin bağdaşabileceğini söylemektedir⁷⁰.

Elbette Schumpeter’in demokrasi ile sosyalizmin bağdaşabileceği savı, demokrasi ile kapitalizm ilişkisini dışlayan, daha doğrusu, demokrasinin sadece sosyalizmle bağdaşabileceğini savunan bir yaklaşım değildir. Ayrıca Schumpeter, sosyalizmin demokrasiyle bağdaşır olduğunu söylerken, halk demokrasisini ve proletarya diktatörlüğünü düşünmemiştir. Gerçekte Schumpeter’in demokrasi ile sosyalizm arasında kurmuş olduğu ilişki,

67 Tanilli, s.54.

68 Kim, s.19.

69 Schumpeter, s.92 vd.

70 Kim, s.20.

Kim'in deyişiyse, bir iman sahibinin kehanetinden çok, korktuğu şeyin nasıl gerçekleşebileceğini bilen bir adamın duasını andırmaktadır⁷¹. Yine de, Schumpeter'in yaklaşımının akıllarda bıraktığı yankı oldukça önemlidir. Fakat günümüzde, solda, sosyalizm ile demokrasi arasında kurulan bağın Schumpeter'in yaklaşımının hayli dışında olduğunu belirtmek gerekir.

Miliband, solda kapitalist demokrasiye⁷² radikal bir alternatifin varolduğunu ileri sürmekte ve bu alternatifin Sovyet komünizmi ile hiç ilgisi bulunmayan "sosyalist demokrasi" olduğunu söylemektedir. Fakat bunu belirtirken, önce kapitalist demokrasinin, terimlerde bir çelişki barındırdığını ve bu yüzden de mümkün olmadığını ortaya koymaya çalışmaktadır. Miliband'a göre, kapitalist demokrasinin bir yanında, iletişim araçlarının esaslı bir bölümünün yanı sıra, sınıai, ticari ve finansal faaliyetin başlıca araçlarına sahip olan ve bunları kontrol eden, görece küçük bir sınıf insanın varlığını gerektiren bir ekonomik örgütlenme sistemi olarak kapitalizm bulunmaktadır. Diğer yanında ise, böylesi bir üstünlüğün reddi üzerine kurulu olan ve kapitalizmin doğası gereği izin vermediği, kaba bir eşitlik durumunu gerektiren demokrasi vardır. Kapitalist demokrasi, tam da derin ve aşılması imkansız sınıf bölünmesi üzerine kurulu olduğu gerçeği yüzünden, demokrasiyi, toplumsal piramidin tepesinde yer alan insanların iktidarını, mülkiyetini, ayrıcalıklarını ve konumunu ciddi olarak tehdit etmeyecek bir biçimde kısıtlamak zorundadır. Kapitalist demokratik rejimlerde, demokratik usuller seçkinler ve onların denetimindeki iletişim medyası tarafından manipüle edilmektedir. Sonuçta kapitalist demokrasi, gerçek demokratik biçimlerle harmanlanmış bir oligarşik yönetimdir⁷³.

Kapitalist demokrasinin yetersizliğini bu şekilde belirten Miliband, demokrasinin sosyalizmin doğasında yer alan bir parça olduğunu ifade eder ve sosyalizm olmadan demokrasinin sakat ve eksik kalacağını vurgular. Miliband'a göre sosyalist demokrasi bir yönüyle, kamusal ve özel sektörün kapitalizmdeki görelî paylarının tersine çevrildiği bir karma ekonomi⁷⁴; diğer yönüyle de, hukuk devleti, güçler ayrılığı, yurttaş özgürlükleri, siyasal çoğulculuk ve canlı

⁷¹ Ibid, s.25.

⁷² *Miliband*, kapitalist demokrasiden kastının liberal demokrasi olduğunu söylemektedir. Ralph Miliband, "Sosyalist Alternatif," **Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi: Yeni Değerlendirmeler**, İçinde, Derleyenler: Larry Diamond/Marc F. Plattner, Çev: Ergun Özbudun/Levent Köker, Türk Demokrasi Vakfı, Ankara, 1994, s.160.

⁷³ Ibid, s.162-164.

⁷⁴ *Miliband*'a göre, sosyalist demokraside ekonomik faaliyetin temel araçları, mümkün olan en yüksek demokratik katılımı ve denetimi sağlayan kamusal, toplumsal veya kooperatif mülkiyetin şu ya da bu biçimi altında olacaktır. Ibid, s.166-167.

bir sivil toplum gibi, liberal demokrasinin birçok özelliğini içinde taşıyan, fakat bunlara daha etkili bir anlam veren bir sistemdir. Sosyalist demokrasi, bir anlamda, kapitalist demokrasinin bir uzantısı olacaktır, fakat, aynı zamanda, onunla bir kopuşu da beraberinde getirecektir⁷⁵.

Doğrusu, hem komünizmin çöküşü, hem de karma ekonominin yerini pazar ekonomisine bırakması gerçeği karşısında, Miliband'ın sunduğu sosyalist demokrasi hedefinin geçerliliği, bugün için, ciddi bir biçimde sorgulanabilir. Fakat, iki önemli noktayı akıldan çıkarmamak gerekir. Birincisi, ekonomik sistemlerin değişken oluşu ve bu değişkenlik çerçevesinde, bir çağda vazgeçilmez olarak görülen bir ekonomik sistemin, diğer bir çağda yerini bir başkasına bırakabileceği gerçeğidir. Oysa, bir ideal olarak demokrasi her zaman ortadadır. İkincisi ise, kapitalizm sorun ürettikçe, sosyalist alternatifin onu zorlayacak ve değiştirecek olması gerçeğidir.

SONUÇ

Kapitalizm-demokrasi ilişkisi ve bu ilişki çerçevesinde, demokrasinin belli bir ekonomik gelişmişlik düzeyine bağlı bulunup bulunmadığına ilişkin tartışma, tarih itibarıyla eski ve neredeyse klasikleşen bir tartışmadır.

Temelde iki eksenli olan tartışmada ilk görüş, kapitalizm ile demokrasi arasında karşılıklı ilişki bulunduğu savına dayanmaktadır. Esasen, demokrasiyi liberal demokrasiden ibaret gördüğü söylenebilecek olan bu yaklaşım, kapitalizm ile demokrasinin, karşılıklı olarak, birbirini üretip beslediğini söyler. Ama özellikle de demokrasinin ekonomik temelleri sorununa odaklanarak, kapitalizmin demokrasinin zorunlu şartı olduğunu vurgular. Fakat, yine bu görüş çerçevesinde, kapitalizm, demokrasinin zorunlu şartı olmakla birlikte, yeterli şartı sayılmaz. Ama kapitalist ekonomik sistem ve bu sistem içindeki ekonomik gelişmenin, her durumda, demokrasi için baskı yapacağına inanılır.

Kapitalizm-demokrasi ilişkisi konusundaki ikinci yaklaşım ise, demokrasiyi liberal demokrasiden ibaret görmeyen yaklaşımdır. Gerçi bu görüş, kapitalizm ile demokrasi arasındaki tarihsel bağı ve liberal demokrasinin kazanımlarını yadsımaz. Fakat kapitalizmin, mülkiyet hakları temelinde ekonomik ayrıcalıkları ön plana aldığı ve böylece eşitsizliği körükleyici bir sistemi ifade etmesi dolayısıyla, ikisi arasında bağ kurmanın mümkün olmadığını vurgular. Bu görüş içerisinde, demokrasinin kapitalizmi ılımlılaştırdığını söyleyenler olduğu gibi, gerçek demokrasinin, ancak kapitalizmin yıkılmasıyla mümkün olabileceğini savunanlar ve bu

⁷⁵ Ibid, s.167.

çerçevede, liberal demokrasiye karşı sosyalist demokrasi tezini öne çıkaranlar da vardır. Fakat toplu olarak değerlendirildiğinde, bu ikinci yaklaşımın en önemli özelliği, kapitalist demokrasi diye adlandırdığı liberal demokrasiyi, ürettiği sorunlar dolayısıyla, kıyasıya eleştirmesidir.

Sonuçta, bu iki yaklaşım birlikte dikkate alındığında, bütün eleştirilere karşın, hem tarihsel gelişimin, hem de ampirik bulguların, birinci görüşü ön plana çıkardığı ve kabul edilebilir kıldığı söylenebilir. Ayrıca, 1989 yılından sonra doğu bloğunun çökmesi ve görünürde sosyalizmin kapitalizme yol vermiş olması gerçeği karşısında, tartışmanın birinci görüş lehine sonuçlandığı izlenimini edinmek mümkündür. Öte yandan, küreselleşme süreciyle beraber, serbest piyasa ve liberal demokrasinin tüm dünyaya, şu ya da bu şekilde yayılıyor olması da, ilk görüşün rakipsizliği izlenimini vermektedir.

Acaba bütün bunların ardından, kapitalizm ile demokrasi arasındaki ilişkinin mutlak olduğunu ve liberal ya da kapitalist demokrasinin rakipsiz olduğunu söyleyebilir miyiz?

Bu çalışma, her şeye rağmen, söz konusu tartışmanın bitmemesi gerektiğini vurgulamakta ve bunun nedenlerini ortaya koymaya çalışmaktadır. Tartışmanın bitmesi, demokrasinin, şu anki haliyle sabitlenmesi anlamına gelir. Oysa demokrasi düşüncesi hiçbir zaman ulaşılan noktada durmamış ve her zaman, ideal anlamı çerçevesinde, derinleştirilmeye ihtiyaç duymuştur. Derinleşme olgusunun ise, muhalif eleştirilerden yararlanılarak yapılabileceği ortadadır.

Öte yandan tartışmanın bitmesi, liberal demokrasilerin, pratikte, üretmiş oldukları sorunların üstünün örtülmesi anlamına gelebilir. Kapitalizm demokrasi ilişkisinin irdelenmesi, bu sorunların tespitini sağlar ve çözüm üretilmesine katkıda bulunur. Ayrıca, demokrasiyi sadece bir ekonomik sisteme bağlamak, hem o sistemin tepesindeki devletlerin demokrasiyi bir tahakküm aracı olarak kullanmalarına neden olur⁷⁶, hem de demokrasinin değerini azaltır. Bir çağa egemen olan ekonomik sistem gözden düşüp, yerini bir başkasına bırakabilir. Oysa demokrasi, bir ideal olarak, her zaman canlı kalır. Dolayısıyla demokrasi bir ekonomik sistemin yedeği olarak görülemez.

⁷⁶ Nitekim *Burbach*, Amerika'da Reagan ve Bush yönetimlerinin kapitalizmi geliştirmek ve ABD'nin dar ekonomik çıkarlarını gerçekleştirmek için, başta Asya, Afrika ve Latin Amerika olmak üzere, diğer halkların demokratik özlemlerinden basitçe yararlandığını belirtmektedir. Roger Burbach, "Amerikan Demokrasisinin Trajedisi", **Düşük Yoğunluklu Demokrasi**, İçinde, Samir Amin/Chomsky/Andre Gunder Frank, Çev: Ahmet Fethi, Alan Y., İstanbul, 1995, s.133.